

הלוקידעו רבים. מצבת תנן הכהן הגדול (הזקן) נמצאת מדרום ירושלים, ומצרבה לו, מדרום לגיא בן-הנחם. ההר שחנה בו פומפיוס לפניו — הוא הנקרא בפי הנוצרים הר המשחית או הר העצה הרעה, על מעשה שהיה — מקום בית-עדישים לא נודע. ארך הדיק מתאים למדת הקמה של ירושלים. — הדיק נשלם, כנראה, ביום ז או ח סיון. המשמר שהקים בו טיטוס דאג, שלא יתגנבו בחשאי פלטיים מן העיר ויקצצו דרך הדיק וימלטו לפניו. — ג. הציור השני של הרעב מסמן עליה דרמטית כנגד הציור הראשון (בפרק י). — ד. טיטוס קוה, כי בנין הדיק ימס את לב יושבי ירושלים ויפגעו לפניו, ולא על צרות הללי הרעב הצטער, כדאם על אשר נכזבה תקותו. בראותו, כי לא יצליח בידו לעורר את המורדים לתשובה, הכרח לשמוך מחדש סוללות על הציור, אף כי הדבר הזה היה קשור בהפסד זמן מרבה עוד מן הראשון. הוא רכז הפעם את כל ארבע הסוללות מסביב לבירה (אנטוניה) והרפה ממזור הציור העליונה, שסגר עליה בדיק. בזה שפנס טיטוס את ארבעת הלגיונות במקום הצר שצליד אנטוניה, רואים אנו, שחשב עוד, כי יצליח בידו להרעיש את החומה בחוקיד — אולם הלגיונות שלו לא היו מומנים למעשה רב כזה, הקשור באבדות קשות מאד.

פרק י"ג. א. על-דבר מתתיה עין למעלה, ד, ט, י"א. — להלן, ה, ב, ב, כתב המחבר, שבנו הרביעי של הכהן הזה לא הקדים לברוח אל הרומאים, אלא נמלט אליהם אחרי מות אביו. — חנן בן בגדת נקרא להלן (ו, ד, ב) חנן איש אמאוס ועמו יחד הזכר ארכלאוס בן מגדת או בגדת. בני משפחת יוסף נמצאו בירושלים (למעלה, סוף פרק ט) והמורדים הושיבוים במאסר. — ב. צונץ שער השערה מזורה, כי המעשה שהיה ביהודה בן יהודה ועשרת אנשיו שמש עינין יסוד לאגדת עשרה חרוגי מלכות (Synagogale Poesie d. Juden, עמוד 141). — ג. המחבר לא ספר לנו בשום מקום על-דבר המוצאות את אבותיו אחרי מעשה זה. — ד. הרומאים הפיצו קול על היהודים הנופלים אליהם, שהם משחיתים את המים אצלם וממיתים כלאט כל רומאי הבא לידם (דיון קסיוס, ס"ו, ה). — ו. דברי המחבר על עשק כלי המקדש בידי יוחנן סותרים במקצת את דבריו למעלה בפרשה ד, שהוהב היה בולל בירושלים ועל-כן לא היה צורך כלל למצול בקדשי ההיכל ולהתיכס (אם לא נאמר, שכל הזהב נמצא רק בידי בני ירושלים שחתנגדו בחשאי למורדים). יותר מובן היה מעשה יוחנן, אלו התיך את כלי הנחשת שבמקדש, כדי לעשות מהם נשק; אולם הכלים המפריטים כאן היו, כנראה, כלי זהב או כסף. ההתרגזות הגדולה של המחבר על המעילה בקדשי ההיכל (שעל-דעתו היא זקקת מבוז או ענש קרה ואנשיו או מהפכת סדום!) מסמנת את השקפת-העולם של הכהנים, שעליהם נמנה יוספוס. — ז. מספר הללי הרעב שבירושלים (ששים רבוא, שהשליכו משערי העיר בלבד) מגזם מאד. לפי דברי טציטוס היה מספר כל יושבי ירושלים, לרבות הנשים והטף — כששים רבוא בשעת המצור (Hist., ה, י"ג), וכנראה גם המספר הזה נפרו. — מכל-מקום היה מספר הללי הרעב — ובכללם מתי כל התחלואים שבאו בעקבות הרעב — גדול מאד.

ספר ששי

כבוש העיר וחרבן הבית

(פראש חדש תמוז עד ח אלול ג תת"ל—70)

פרק ראשון. (כבוש הבירה וראשית המלחמות על הרה-הבית). א. קשי-המצה של המורדים הכריח את הרומאים להשלים בנעת אפים את הסוללות החדשות. חרבן סביבות ספר ה, פ"ב, ב—ד. פ"ג, א—ז. ספר ו, פ"א, א) [נוראות הרעב; מעשי שני המנהיגים בעיר

ירושלים היה חרבן לדורות. ירושלים והמקומות הקרובים אליה לא שבו לשלומם הראשונה עד היום הזה. סבת הדבר היתה השחתת האילנות מסביב לירושלים והפחתת המים על-ידי זה. — ב. על השתוחחות רוח הרומאים הצרים על ירושלים מדבר גם דיון קסיוס, שכתב את ספרו הגדול, דברי ימי רומי¹ כמהה ושלשים שנה אחרי יוסיפוס. בספר ס'ו, ה, הוא מספר, כי אמונת היהודים, שהאלהים לא יתן את העיר והמקדש בידי האויבים, דבקה גם במקצת אנשי הצבא הרומאי, עד שעברו אלה אל מחנה היהודים ונלוו על לוחמי החרות, ואלה ספקו להם את צרכיהם, אף כי רעב גדול היה בעיר. — ג. יש לחשוב, כי עבודת הסוללה הרומאית נמשכה מיום ח-ט עד כ"ט-ל סיון, ויוחנן לא רצה לחכות, עד אשר יטעו הרומאים את הכרים לנגח בהם את חומת העיר, ואמר לעשות כמו שעשה לפני זאת שמעון בן גיורא (למעלה, ה, י"א, ה) — להתנפל על הרומאים ביד רמה ולהשחית את סוללותיהם. כמובן, היתה עבודה זו למעלה מלוחית, כי על ארבע הסוללות סוככו כמעט כל בחורי הצבא הרומאי, ומספר אנשי יוחנן היה קטן לאין-ערך ממספר הרומאים (להמון הרב המזכיר כאן אינו אלא לתפארת המליצה). ההשתערות הזאת על הרומאים לא היתה אלא מלחמה של יא ש, שלא הצליחה. לפי דברי המחבר, היה פחד היהודים סבת מפת-הנפש הזה. על הצליחו אנשי יוחנן להבקיע אל מקום הסוללות, אפשר שהיו מטילים אימה יתרה על הרומאים — כמו שהיה כבר הדבר לא פעם ולא שתיים. — חומת הבירה כרעה במקום שיסודותיה נהרסו לפני ע"י יוחנן, תחת כלי-מפץ הרומאים. — ד. כשהופיעה לעיני הרומאים החומה השנייה, פחדו לעלות בפרך, פן ימצא אותם האסון, שמצא אותם בגמלא ובשעת כבוש החומה השנייה. — ה. פרטים אחדים מן הנאם שנשא טיטוס לפני אנשי-צבאו מזכירים את דברי יוסף לחבריו במערה ביודפת, שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד — אותו, העולם הבא, שהבטיח יוסף לחבריו בתנאי שיבחרו בהיים, הציע טיטוס לאנשיו בעד חרף-הנפש. חיי הנצחים, לאמר, חיי הנשמה אחר מות הגוף, הם דעה יגנית, שנכנסה אל אמונת היהודים בזמן ההוא (עין גם למעלה, ב, ה, י"א) וגם אל אמונת הרומאים. אך אין שום דבר מסמן את ההבדל בין השקפת היהודים ובין עולם הנשמה הרומאית כולכן המעשים הטובים המביאים ידיו עולם-הבא. לפי השקפת הרומאים — להראות את פח הזרוע וגבורת-החרב, ומי שאין לו חלק בזה — אין לו חלק לעולם הבא — ואפילו אם הוא איש צדיק וישר. — ו. מרץ רוח הרומאים, אחרי שנכזבו תקוותיהם לכבוש את העיר על-נקלה, היה גדול, ודברי טיטוס לא עשו רשם על כל הצבא, מפל-מקום נמצא איש גבור-חיל אחד, שהשליך את נפשו מנגד ונתן בזה מופת לרבים. — ז. הרומאים כבשו את אנטוניה בהשתערות-פתאם בעת הלילה, אור ליום ו תמוז תת"ל. המחבר לא גלה לנו את סבת הדבר, שלא שמרו היהודים על המקום המסכן הזה. יש לראות מכאן, שהחומה החדשה, אשר הקימו ידי יוחנן, לא מלאה את תפקידה כלל. ביהוד היתה המנהרה, שחפר לפניו יוחנן כדי לחתור משם תחת סוללות הרומאים (למעלה, ה, י"א, ד), עכשו בעוכרי היהודים, כי שם נבקע מבוא שני לרומאים ההורסים לעלות אל הבירה. לפי דברי המחבר, שלחו המורדים בשעת מלחמות-האזחים הראשונות את מצודת הבירה באש (ב, י"ז, ז), כנראה לא רצו, שתוסיף לשמש מצודת נוגש לבית-המקדש. אולם המחבר לא גלה, באיזה חלק המצודה הדברים האלה אמורים, כי הרי כל החומה עם המגדלים הפונים החוצה נשארו ושמשו מבצר חזק ליוחנן מגוש-הלב כנגד הרומאים. — כבוש הבירה היה נצחון מכריע, כי בזה הגיעו הרומאים עד קרן חומת הרהבת. בשעת הכבוש היה מעמדם, כנראה, גבוה מהרהבת, ובדבר הזה רצו להשתמש, כדי ללכוד את המקדש בסערה. האלמים המתברים את הבירה

(ספר ו פרק א, א-יז)

עם הרהיבית, הם האולם הצפוני (מערבי) והמערבי (צפוני) של חומת חצר בית ה' החיצונה (עין למעלה, ה, ה, ח), נהרסו בחלקם לפני עליית המורדים במלחמתם עם פלורוס (למעלה, ב, ט"ו, ו), אולם בפקדת אגריפס השני החלו היהודים לבנותם מחדש (שם, י"ז, א), ובודאי נשלמו עליית חנון בן חנון וסיעתו, ואחר-כך היו חשובים מאד בשביל יוחנן מגוש-חלב, כדי לחזק את מעמדו בהרהיבית ובבירה. מכיון שכבוש הבירה בידי הרומאים היה לפתע-פתאם, יכלו הרומאים לכבוש את האולמים האלה ואת כל החומה החיצונה, אולם מספר הרומאים הכובשים לא היה עוד גדול — כי טרם הספיקו הלגיונות לבוא לעזרת החלוצים והשומרים לראש טיטוס, ומלבד-זאת לא שמו הרומאים לב, כנראה, לחימה החיצונה ולאולמים, כיוון אמרו להשתמש בנצחון הפתאומי הזה ולכבוש את המקדש הפנימי, ומהרו דרך הפרץ אחרי שומרי הבירה הבורחים מפניהם ובקשו לקפוץ אל העזרה ולכבוש גם את ההיכל. אולם בעודם יורדים ועולים, השיבו היהודים הנדהמים רוח, ושמעון בן גיורא בא לעזרת יוחנן, ובידי היהודים הצליח לסגור על האולמים של החומה החיצונה וגם נלחמו עם הרומאים המעפילים לעלות וגרשו אותם בחוקיד אל הבירה. — ה, י"ז, י"ז, שרהמאה נלחם יחידי עם היהודים בחצר החיצונה, שהיתה רצופה אבנים קטנות (למעלה, ה, ה, ב). המלחמה הנוראה בהרהיבית היתה, לפי החשבון הנזכר לעיל, ביום ששה לתמוז. פרק שני. המלחמה הנוראה בהרהיבית ובטול התמיד). בפרק זה נמצא ערב פרשיות. כי כבר בפרשה הראשונה מדלג המחבר על עשרה ימים רבי-עלילה ועובר מיד אל שבעה-עשר בתמוז. מצד שני המשך ראשית פרשה א בראשית פרשה ז ולהלן מראה לנו, כי בשבעה-עשר בתמוז כבר הספיקו הרומאים לערות את יסודות הבירה ולפלוש שם מסלה רחבה לכל הלגיונות הרומאים. על יסוד זה ראוי לחשוב, שסדר המקדש והמאחר לא נשמר בפרשה זו כהלכה, והיום הוא הנזכר בפרשה א, הוא י"ז בתמוז, הריהו מאחר להריסת יסודות הבירה, שנמשכה שבעה ימים, ואינו יום התחלת ההריסה. ומהלך המאורעות היה לפי סדר זה: כשראה טיטוס, שקשה יהיה לכבוש את הרהיבית בהשתערו חזקה — כי סגרו היהודים על האולמים עד קרן הבירה, והאולמים היו מכסיים, ועל-כן היה קשה להרסם אפילו ממגדלי הבירה הגבוהים מהם, — ואנשי-צבאו יראו להלחם עם היהודים פנים בפנים ולכבוש מידם את חומת הרהיבית צעד אחרי צעד, — החליט לעשות עוד הפעם מה שעשה כבר על החומה החדשה ועל חומת הבירה — לשפוך סוללות ולהרעיש את חומת הרהיבית והעזרה במכונות-מלחמה, ועם זה לא נואש מתקוותו לכבוש את הרהיבית פתאם, בשעת הפער, כמו שכבש את הבירה. כדי לשפוך את הסוללות דרוש היה לישר את סביבות הרהיבית, ועל-כן צוה טיטוס להרוס את הבירה עד היסוד ולפלוש שם מסלה רחבה ללגיונות וגם להכין ביסוס בשביל הסוללות. ההכנות האלה נמשכו שבעה ימים, ואחרי-כן נמשכה, כנראה, עלית הלגיונות עוד זמן-מה, בינתיים שלמו עשרה ימים לכבוש הבירה והגיע יום שבעה-עשר בתמוז, שבו התחילו הרומאים לשפוך את הסוללות החדשות. מכיון שידע טיטוס, שהעבודה תמשך שבעות אחדים, ונפשו אותה לדחוק את הקץ, נסה עוד הפעם לדבר שלום אל היהודים, והשתמש בזה, שבטלה עבודת התמיד ביום י"ז בתמוז, וגם במראה הלגיונות שלו העומדים על תל הבירה, כדי לעורר את המורדים לתשובה. — א. החוקרים שאינם רוצים להסכים לערב פרשיות בפרק הזה, משערים, שיום בטול התמיד היה ביום ז בתמוז (וכך צריך להיות במקום י"ז). אולם גם המשנה מספרת, שבשבעה-עשר בתמוז בטל התמיד (תענית, ד), והברייתא (תוספתא תענית, ד, ובבלי תענית, כ"ה, ע"ב) מספרת, כי בשנה"ה הקבצה העיר בשבעה-עשר בתמוז, ונראה בזה, שחשבה הברייתא את עלית הלגיונות הרומאים אל הרהיבית לראשית הקצת העיר. — חשוב מאד, שהודה המחבר, כי בטול התמיד נעשה

(ספר ו, פרק א, ז-ח. פרק ב, א)

[כבוש הבירה ובטול התמיד

מחסרון אנשים (כי עם התחלת המלחמה על הרהבית הִכְרָחוּ הכהנים שלא היו בעלי־מומים לקחת חלק במלחמה ולא נמצאו די אנשים לעסוק בהקרבת התמיד המסבכה מאד עם כל עבודת הקדש הקשורה בה, המעסקת הרבה אנשים), ולא מחסרון כבשים. מכאן ראינו, שגם בשעת המצוק והרעב הנורא ביותר לא נגעו המורדים בבהמת הקרבן ובמוזונותיה. — גאם יוסף היה מכון למצב שבאותה שעה: הרומאים מציעים לפני הלוחמים לעזוב את בית־המקדש — כדי שתחדש עבודת הזבחים. מלבד זאת השתדל יוסף להראות ליוחנן מגוש־חלב, כי במסרו את בית־המקדש בידי הרומאים יעשה צדקה גדולה כיכניה המלך בשעתו, שלפי מסרת חכמינו נקרא אחד משערי העזרה על שמו (עין לעיל בהערה לספר ה, ה, ג), ודבר אליו דברי הנפה, לעורר את רגשותיו. בגאם זה שלב יוסף גם הצטדקות על מעשיו הראשונים שעשה, ודחה את טענות המורדים, שהוציאו עליו שם, כי בגד בעמו וגם המיר את דתו. — ב. קרוב יותר לחשוב, שהאנשים הנזכרים כאן ברחו מירושלים עוד קדם שבעה־עשר בתמוז, בימים שבין כבוש הנירז ובין המאורעות הנזכרים להלן. יוסף הכהן הגדול הוא, כנראה, בן קני או בן קמחית (עין למעלה, ד, ט, י"א בהערה), יהושע הוא בן דמנאי (עין שם, כי בן גמלא הומת זה מכבר על ידי האדומים), ישמעאל הכהן הגדול הוא בלי ספק ישמעאל בן פיאבי (וספק אם הוא הוא שכתוב עליו במשנה פוטה, פרק ט, שבמותו בטל זיו הכהנה, כי היה עוד ישמעאל בן פיאבי אחד, בימי הורדוס), שנסע, בשנת תתכ"ב (62) לערך, אל רומי להצדיק לפני הקיסר נירון את מעשי כהני המקדש, שבגו את החומה בחצר־הקדש, כנגד אגריפס השני, והמלכה פופיה עצרה אותו ואת חלקיה הכהן להיות בני־תערוכות. מכאן לומדים אנו, שנתגלגל אחר־כך אל קיריני ושם הומת בהתזת־הראש, ואין לדעת, אם היה זה עוד קדם סוף ירושלים (אולי בראשית המרד נקמה בו הממשלה את דם הרומאים שנפלו בחרב היהודים), או אחר התרבן (בשעת הרדיפות על יהודי קיריני, שהזכירו להלן, ז, י"א, ב) והמחבר קרא לו כאן — בעזרו בחיים — על שם סופו. רצח ישמעאל כהן־גדול זה הוא בלי־ספק יסוד המסרת הישנה על־דבר מות רבי ישמעאל כהן גדול, שנחשב לאחד מהרוגי־מלכות יחד עם רבן שמעון בן גמליאל נשיא ישראל. — ואולם הבריתא הכירה גם שני חכמים אחרים בשם שמעון וישמעאל שנהרגו על־ידי המלכות בזמן שאחרי דור התרבן, ושמואל הקטן צפה קדם מותו את קצם הרע (תוספתא פוטה, י"ג; סנהדרין, י"א, ע"א). על־דבר שני הכהנים הגדולים הנקראים בשם מתתיהו ובניהם עין למעלה, ד ט, י"א בהערה, וגם ה, י"ג, א. — טיטוס שלח את הבורחים אל גופנא — לשבת שם עד שיקים סדרים בירושלים. — ד. על־דבר הכתבות הרומיות והיוניות על הסורג של בית־המקדש עין לעיל, ה, ה, ב, ובהערה. התרגזות טיטוס על הדבר, שבמקום שהיה אסור לפניו לאזרחים הרומאים להכנס שמה בענש מות — עכשו המורדים עושים כל מה שלבם חפץ, מובנה מאליה. — ה. יש לחשוב, כי הנסיון השני של טיטוס לכבוש את המקדש ביד רמה נעשה סמוך לשבעה־עשר בתמוז, טרם החל טיטוס להקים את הסוללות או בראשית המעשה הזה. הוא שלח את בחורי הצבא ובראשם הציג מפקד גבור־חיל, שהצטין כבר במלחמות אספסינוס (עין למעלה, ג, ז, ל"ב; ד, ט, ט). — ו. הנסיון לכבוש את המקדש בהשתערו־פתאם (כמו שכבשו הרומאים את הבריה) לא הצליח. בקרבות קשים פנים אל פנים הצליח בידי היהודים הנלחמים בגבורה יתרה לעצור את אנשי־הצבא הרומאים, והדבר הזה ענב את הקץ. טיטוס הִכְרָה לשפוך סוללות על הר־הבית ועל העזרה. — ז. בנין הסוללות התחיל לא קדם י"ד תמוז, שתי סוללות הוקמו כנגד החומה החיצונה של הרהבית ושתי סוללות הוקמו כנגד העזרה. האחת מול פנת המקדש בצפון־מערב, והשניה למוץ האכסדרה אשר בצפון, שהיתה בין שני השערים (מלים אלה נשמטו בטעות בגניט). הפרשה הזאת היא סתומה, כי קשה להבין איך יכול (ספר ו, פרק ב, א—ז)

טיטוס לשפוך סוללות בבת-אחת על החומה החיצונה ועל העזרה הפנימית? על יסוד הדבר הזה ועוד ראיות מהליטים חוקרים אחדים, שהבירה נגעה באילמי החומה, או אפילו חתכה אותם בקרן צפונית-מערבית, ועם כבוש הבירה נכבשה גם קרן חומת הרה"בית ונמצא על-ידי טיטוס בכלל הבירה בלתי, ובפרט הזה הקים שתי סוללות על העזרה. אולם גם לפי סברה זו הדבר קשה להלמו, כי מכיון שהספיק הפרץ כדי להקים שתי סוללות, בוודאי היה רחב מאד, ונפלא שהמחבר עבר בשתיקה על הריסת חלק גדול כזה של החומה החיצונה; ואולי היו הסוללות גם ארבעתן על החומה החיצונה, אלא שאחת מהן היתה בשורה ישרה למול קרן צפונית-מערבית של החצר הפנימית, והשנית בשורה ישרה למול האכסדרה הצפונית של העזרה, ועל-כן פון המחבר את מקומן על-פי יחסן לעזרה, בצוד אשר את השלישית הגדיר על-פי מקומה ביחס לחומה החיצונה, וברביעית לא גלה את המקום המדיק כלל. — מעשה גולת סוסי הרוכבים הרומאים על-ידי היהודים הוא קשה קצת, כי הדעת גותנת, שרצו הסוסים בשה מחוק לדיק, ואיך יכלו היהודים להגות בהמון רב מן העיר ולעבור את הדיק? כמובן, הדברים אמורים ברוכבים הרומאים, ששמרו על הדיק במערב העיר ובמזרחה, כי במקום הבירה לא היה, כנראה, מקום לרוכבים. — ח. היהודים אשר היו במזרח הרה"בית ובעיר התחתונה התנפלו על שומרי הרומאים בהרהזייתם, הדבר הזה היה לא קדם ט"ו תמוז, ואולי ימים אחדים אחריו. בהרף-בפש נלחמו היהודים והבקיעו את הדיק והגיעו קרוב למרום ההר. הם נמצאו כמו בתוך רשת, כי מצד אחד סגר עליהם הדיק ומצד שני מצודת המזנה. אולם בגבורת היאוש נסו לבקוע להם דרך בקרב המחנה הרומאי ולברוח. אך חפצם זה לא הצליח, מכ"מקום עלה בידם להסוג אחור (שוב דרך הדיק) מבלי פגע. כל המאורע הזה היה רחוק משדה-המלחמה שבהרה"בית, ואין לו דבר עם עצם המלחמה על המקדש. — ט. כשנשפכו סוללות הרומאים נמצאו האילמים המכסים של חומת הרה"בית החיצונה בסכנה, כי ממרום הסוללות יכלו הרומאים, לקפוץ על גג האולמים ולהצות משם על העזרה, על-כן מהרו היהודים לשלוח באש את האולמים הקרובים אל הסוללות שבצפון (מערב) ובמערב (צפון) להרה"בית, לאמר, את פנת הרה"בית בצפון-מערב, כי שם היה הבור הרה"בית עם הבירה והמקום הקרוב ביותר לרומאים. ראשית שרפת אולמי בית-המקדש היתה, לפי החשבון כאן, בכ"ב תמוז, ונעשתה על-ידי היהודים. מדוע לא הקדימו הרומאים לעשות את הדבר הזה, לא נודע לנו; נראה, שלא נתן בידם עד אז להצית את הסוללות או שלא רצו להתחיל בשרפת המקדש, — ולפי זה צדק המחבר במשפטו, שטיטוס והרומאים בקשו לחמול על בית-המקדש, אך מכיון שהתחילו היהודים בשרפת האולמים, לא רצו הרומאים עוד להזרז ובל"ד תמוז הציתו גם הם חלק של אולם אחד, כנראה, חלק אולם הצפון זה היה ראשית חרבן המקדש — בצדק השוה המחבר את התחלת שרפת האולמים לכריחת אבר שנכנס בו רקב. — י. גם למעשה הגבורה של יונתן, במערב ירושלים, אין שום ענין למלחמות שבקרבת הרה"בית.

פרק שלישי (המשך הקרבות באולמי הרה"בית. נוראות הרעב). א. המורדים הפקירו את כל הצפון והמערב של החומה החיצונה לגמרי והשתדלו עכשו למפור את המקום לרומאים בדמים יקרים. הם נסוגו מאולם המערב והרומאים מהרו לכבוש את האולם אחריהם, אולם היהודים שלחו אש לכל ארך האולם. והרומאים הכרתו לקפץ בצפון-מערב לצד מחנה הרומאים או במערב — לצד העיר (מקום הגזית) או לצד מזרח — אל היהודים אשר בחצר בית-המקדש, וחלקם שרדו אל פתל האולם (אולי החלק הדרומי של האולם המערבי. — ב. ראוי לחשוב, שהאולם המערבי נהרס עד המקום ששם פגש בחומה הישנה (עין למעלה, ה, ד, ב), מגדלי-יוחנן היה, כנראה, מצפון למקום הזה (עין למעלה, ה, ספר ו, פרק ב, ז-ו. פרק ג, א-ב)]המלחמות על אולמי הרה"בית

ט, י"ב). — הרומאים גם הם שלחו באש את כל אולם הצפון. ככה נחשף הרהיבת משתי רוחות ושתי הסוללות שהקימו הרומאים למוץ האולם המערבי של החומה ההיצונוה (למעלה, ב, ז) נעשו מיתרות, או שיכלו הרומאים להלחם מתן אל העזרה. — ג. זהו הציור השלישי והגורא ביותר של הרעב בירושלים. — ד. שם האשה הנקובה כאן Maria, וכתבתי מריה, ולא מרים, שהוא Mariame אצל מחברנו. האמות אכלו את ילדיהן גם בשעת מצור שמרון לפנים (מלכים, ב, ו, כ"ח) ובשעת מצור ירושלים על-ידי נבוכדנאצר (איכה, ד, י). בשתי התוכחות שבתורה הזוהרה אכילת הבנים בתור ענש אלהים, וגם הנביאים השתמשו באיזמים אלה (ירמיה, י"ט, ט; יחזקאל, ה, י). **פרק רביעי** (כבוש העזרה ושרפת ההיכל). א. עבודת הסוללות נמשכה שוב כעשרים יום או יותר עד היום השמיני לחודש אב. בכלל הפרשה הזאת סתומה ומניחה מקום לפרושים שונים. אולי כבר הרעיש טיטוס קדם השמיני לאב את האכסדרה הצפונית של העזרה, שלצמחה נשפכה הסוללה, ששה ימים רצופים (כי אחרי שנהרסו אולמי הצפון נעשה הדבר קל יותר), ולא היה שבר לפעולו — ועל-כן נסה גם להקריב את הסוללה המערבית — שהיתה לכתחלה ערוכה כנגד החומה התיצונוה, אולם אחרי שנהרס האולם אפשר היה להצות משם על העזרה — יותר אל האכסדרה המערבית, כי שם היה המקום צר, וכבר השתמש בו יוחנן בהלחמו עם אלעזר בן שמעון והקנאים אשר עמו (למעלה, ה, א, ה). וביום ח אב התחיל לגנח את חומת העזרה מרוח זו — אולם עוד בו ביום נוכח לראות, כי גם האכסדרה הזאת חזקה מאד ולא תהרס על-ידי מכונות-הרעש — וכראותו שגם בחתרם תחת יסודות השערים לא יצליחו הרומאים להפיל את החומה, נסה לכבוש את העזרה ברעש מלחמה. כנראה, קוה, שהמורדים יעזבו את העזרה והרומאים יכבשו אותה על-גנקה ובית-המקדש הפנימי ישאר על מכונו. אולם יוחנן ושמעון והקנאים נלחמו ביד חזקה ברומאים העולים והפכו את הסלמות והמיתו את כל העולים, וגם המיטו קלון על הצבא הרומאי, בקחתם ממנו את הנשרים והדגלים. טיטוס נרגז מאד לדבר הזה וחדל לחמול על המקדש וצוה לשלוח את שערי העזרה באש. — ב. כשנגשו הרומאים אל העזרה באש, נפל לב רבים מלוחמי ההרות, ושני חבריו של שמעון בן גיורא, שהרבו לשפוך דם טובי ירושלים, בגדו בו ויצאו אל הרומאים ומסרו את-עצמם בידי טיטוס. — בינתים התפשטה האש סן השערים המצפים כסף וזהב אל האולמים של העזרה. — חרדת היהודים למראה שרפת העזרה, שהיתה כלה קדם, מובנה מאלה; זה היה אות, כי עזב אלהים את המקדש. האולמים הנשרפים היו, כנראה, פלם בצפון העזרה (במערב לא היו שערים). — ג. ביום התשיעי לאב צוה טיטוס לבבות את האש ול'ישר על-ידי שערי האולמים מסה רחבה בשביל הלגיונות. צריך היה לפנות את עיי המפלה הבורעים, והדבר נמשך, כנראה, כל היום ההוא וגם ביום שלאחריו, הוא יום עשרה באב. — ואחרי צוותו ל'ישר את המסלה, קרא טיטוס לאספה את שריו ויועציו, לדון עמם בדבר גורל בית-המקדש, והם הסכימו עמו לחמול על ההיכל, גם אם ישתמשו היהודים בו להלחם משם עם הרומאים. רבים חשדו במחבר, שספר על טיטוס דברים בלתי-נכונים, כי באמת טיטוס הוא שצוה לשרוף את ההיכל, וסמכו על דברי סילפיציזוס סורוס (שחי יותר משלש מאות שנה אחרי יוסיפוס), שכתב בדבריימי-העולם שלו (ספר ב, ז), כי טיטוס החליט לשרוף את ההיכל, כדי לבער בזה אחרי שרשי דת היהודים ודת הנוצרים גם-יחד, — ויפן מה שכתבתי על זה במבוא. — ד. ביום ט באב היו עוד היהודים נבהלים מאד משרפת העזרה, שהתחילה בה באב, כנראה, אחר חצות היום ונמשכה כל הלילה, וכנראה גם טרוח הרבה לבבות את חלק השרפה — בעוד שגם הרומאים כבו את האש במקומות אחרים ועשו שם מסלה ללגיונות. אולם ביום השני נסו עוד הפעם להלחם ברומאים ויצאו דרך שער הקדים, ששם לא שלטה עוד האש בעזרה, להלחם ברומאים (ספר ו, פרק ג, ב-ד. פרק ד, א-ד)

השומרים על החצר החיצונה. מכיון שגם החצר וגם האולמים של החומה הראשונה במזרח היו בידי היהודים, נראה כי סבבו היהודים משער הקדים דרך החיל לצד צפון והתנפלו על הרומאים בחצר החיצונה (ברוח צפון הסמוכה למזרח), ואולי רצו להקיפם ולהשתער מאחור על הרומאים העובדים בעזרת הצפון; מכיון שאספו היהודים את כל חילם, גלוי שרצו לעשות מעשה רב, — אולם על-כף-פנים לא לעזוב את המקדש (אלו התפנו לדבר זה, כי אז יכלו לברוח דרך האולם הדרומי של הרה"בית, שהיה עוד בידי היהודים, אל העיר התחתונה והעליונה). המלחמה נמשכה משתי שעות ביום עד חמש שעות ביום, ואחר-כך שבו היהודים אל החצר הפנימית. — ה, ההיכל היה חשוף לגמרי מצד צפון, ועל-כן חשב טיטוס להשתער ממחרת היום עליו בכל חילו ולכבוש, אף כי בודאי נשקפה לו מלחמה קשה מאד, — לפי דברי המתברר רצה אפוא טיטוס למלא את דבר העצה אשר יעץ עם שרי צבאותיו — לכבוש את בית-המקדש ביד רמה ולהצילו מכליון, — ממחרת היום הוא, ביום האחד-עשר לאב, אולם, האלהים הגיא את עצת טיטוס, כי כבר גזר ימים ראשונים (כנראה, נזכר כאן המחבר שוב בדברי הכתוב, איכה, ב, י"ז; דניאל, י, כ"ו) להחריב את ההיכל באש, בו ביום, שהיה יום מוכן לפרענות, כי הוא העשירי לחודש אב, שבו שרף לפניו נבזראדן את הבית הראשון, לפי דברי הכתוב בירמיה, ג, י"ב; והנה במלכים ב, כ"ה, ח, נמצא, ששרף נבזראדן את הבית בשבעה באב, ועל-פי מסרת החכמים והעם (כנראה, כבד בימי הבית השני) היה חרבן הראשון בתשעה באב, והתנאים צמדו על הסתירה הזאת והשתדלו ליישבה, כי בשבעה באב פרצו הבבלים אל ההיכל והיו „מקרקרים“ (או: מקלקלים) בו שלשה ימים וביום התשיעי לחודש עם-חשכה הציתו בו את האש „ונשרף בעשור לחודש“ (בריתא דסדר-עולם, פרק כ"ז, ובשנוי לשון קצת בבבלי תענית, דף כ"ט, ע"א). אולם האמורא רבי יוחנן גלה דעתו: „אלמלי הייתי באותו הדור, לא קבעתיו (את הצום על חרבן) אלא בעשירי“. ב„קדמוניות“ (י, ה, ה) נמצא בקצת נוסחאות פרט ראש חודש אב בשביל חרבן הבית הראשון, אולם אין ספק, כי בפרט „עשירי באב“ החזיק גם המחבר. שאלה אחרת היא בדבר יום חרבן הבית השני, כי הנה על דעת המשנה (תענית, ד, ו) היה יום חרבן — תשעה באב ולא העשירי באב, כדברי המחבר פה. חוקרים אחרים בקשו לקפל את המאורעות המספרים כאן ולהחליט, כי „ביום הוא“, שבראש פרשה ד, מסמן לא את „היום השני“ אחרי ששלחו הרומאים אש בעזרה, שתזכר בראשית פרשה ג, — כ"אם את „היום הוא“ של שרפת העזרה, שהתחילה בח באב, ולפי זה „יום המתרת“, שהזכר בפרשה ד ונמשך בפרשה ה, אינו אלא תשעה באב, והמחבר כתב כאן בפרוש „עשירי באב“, מפני שסמך את שרפת ההיכל, שבודאי בער עוד כל הלילה אחרי היום שהטילו בו אש — ליום הבא אחריו, כדי לכוון את פרט חרבן בית שני לפרט חרבן בית ראשון. — מצד שני אפשר, כי המשנה חשבה את שרפת המקדש עם ראשית שרפת העזרה, שהתחילה בח באב ונמשכה כל הלילה שלאחרי — לאמר: ליל תשעה באב (למעלה, סוף פרשה ב), והדין המפורש שבמשנה (שם), כי גם בשמיני באב ראוי לנהוג מנהגי אכל, מכוון לראשית שרפת העזרה, שכנראה התחילה קרוב לשקיעת החמה. — מידי היהודים יצאה האש לראשונה — בדברים האלה כִּן המחבר, כנראה, להתחלת שרפת האולמים (למעלה, ב, ט), והוסיף, כי גם הפעם היתה הסבה מידי היהודים, כי התגרו שומרי ההיכל עם הרומאים המכבים את חרבות שערי העזרה, ואלה הניסו לתוך ההיכל, שבינו ובין העזרה לא נמצאה שום מחיצה, ורדפו אחריהם והגיעו עד ההיכל. כמובן, השתדלו היהודים להגן על ההיכל מצד כניסתו — ממזרח — למול המזבח, — ששם היה פתחו של אולם התטר דלתים, ובוה השתמש אחד מאנשי-הצבא הרומאים, ומבלי לקבל פקדה מאת שר-הצבא קפץ וזרק אש אל

(ספר ו, פרק ד, ד—ה)

[חרבן בית-המקדש]

אחד מחלונות ההיכל בצד צפון-מערב, הוא "חלון הזהב", שמבדל לו נמצא פרודור-כניסה אל לשכות (תאים) אחדות. הדבר נעשה כאלו "צוה איש-הצבא למלא את הדבר מפי הגבורה", כי נפלה האש אל מקום, שמשם פשטה במהירות לצדדים ומצאה המר-שרפה רב בכגדים, במאכלים וביתר הדברים שנערמו בלשכות. כאשר ראו היהודים את להט האש, מהרו מכל עברים לכבותה, אולם מצד שני קפצו, בודאי, גם אנשי-צבא רומאים, שנמצאו בקרוב, אל המקום ההוא למראה השרפה, כי השבו לבו בן. — טיטוס קבל את הידיעה בעוד זמן והספיק עוד למהר אל מקום השרפה עם שרי-הצבא, — אך השמועה נמטרה כבר לציונות ובלי פקדה רצו אנשי הציונות אל המקום דרך שרי העזרה, שכבר פנו אותם הסוללים מעל הדרך, ודרך החרכות הבורעות של העזרה, שטרם הספיקו הרומאים לכבותה. בקרב הדחק הגדול, כמוכן, נרמסו ונשרפו רבים באש, אך המון גדול פשט על כל הככר הצרה שלפני ההיכל והגיע יחד עם טיטוס אל המקום שבין המזבח וההיכל ועלה על המעלות (י"ב במספר, עין לעיל, ה, ה, ד). ה"מורדים" פנו ע"פ מפניהם והספיקו ברבם להמלט אל העזרה הדרומית, שלא נשחתה עוד וטרם נפלה בידי הרומאים, אף כי גם שמה נהרו בודאי המונות רבים מן הציונות. — במקדש נשארו רק הגתשלים שבקרב לוחמי היהודים והמון זקנים וילדים, והרומאים המיתו את כלם. — ז. טיטוס נסה עוד להציל את ההיכל וצוה לכבות את האש שבלשכות, כדי שיהיה לכ"ה-הפחות ההיכל הפנימי והאולם הפלטה. אולם לא יכול לבצור את רוח אנשי-הצבא הסוערת — וכאשר נכנס אל ההיכל ויצא משם, מהרו הרומאים להצית אש גם בפנים ההיכל. — בין צירי השער — הפונה, כנראה, לפתחו של היכל. — ה. המחבר עצר בתאור גוראות החרבן, ומסר את הגיגי לבו, מעין צדוק-הדין ברגש מר, שאין לשנות אחרי מעשה הגזרה. דברי המחבר, כי בית-המקדש היה הנעלה מעל כל הבנינים, אשר ראו עינינו ואשר שמעו מהם אזוינו" בגדלו ובהדרו ובתפארתו ובכבוד קדשתו — הם בלי-ספק פרי אמונתו החזקה, שלא רצה לכסות עליה גם בפני הקוראים הנכרים. ראוי להשוות לזה את דברי חכמינו: "מי שלא ראה בית-המקדש בבנינו לא ראה בנין מפאר מעולם" (ספ"ה, נ"א, ע"ב). עד כמה הדברים האלה צודקים כמוכן אפקטיבי, — אין אנו יכולים ואין אנו רשאים לדון. אולם מה שנוגע לקבור הקדשה של הבית השני — הנה בלי-ספק עלה בו על כל מקדשי הגויים — כשחבר מקדש הקפיטוליון ברומי, כמעט לא דמעה עין על חרבנו (עין לעיל, ד, י"א, ד בעזרה). — החשבונות של יוספוס הם ענין קשה לענות בו — בלי ספק נכנסו בהם טעויות רבות על-ידי מעתיקי כתב-היד (היגנים נהגו לסמן את המספרים באותיות האלפא-ביתא שלהם, וכאן הוא מקור לטעויות מטעות שונות), ועל-כן אין בהם שום סדר ואחדות, וסתירות על-גבי סתירות נמצאו בין חשבונות המחבר במקומות שונים, ואפילו במקום אחד — ואין לנו רשות לתלות בו את הקלקלה. המלמד דסטינון הקדיש ספר להשבונות יוספוס (Die Chronologie des Josephus, קיל 1880) והעלה בידו השערות שונות, כדי ליטב את הסתירות, אולם אין לקבוע בדבריו מספרים. בדרך כלל מתאים מספר ימי הבית השני כאן למספר ימי בספר "קדמוניות", כ, י, ג-ד, כי שם הוא מונה מבנין בית המקדש וכהנת יהושע בן יהוצבק עד אשר הוריד המלך אנטיוכוס התמישי אאופטור את חוניו, הנקרא מנלאוס, מן ההנה הגדולה ארבע מאות ושתיים-עשרה שנה (בהוצאת גיזה: ארבע מאות וארבע-עשרה) ואחר-כך פהן אלקימוס ג שנים, ואחריו עברו שבע שנים בלי פהן גדול, ואחריו פהן יונתן החשמונאי שבע שנים, ואחריו שמעון אחיו שמונה שנים, ואחריו יוחנן כהן גדול 3 שנה (גיזה: ל"א שנה), ואחריו אריסטובולוס שנה אחת, ואחריו אלכסנדרוס כ"ז שנה, ואחריו הורקנוס השע שנים, ואחריו אריסטובולוס שלש שנים ושלושה חדשים, ואחריו הורקנוס שוב כ"ד שנה, ואחריו אנטיגנוס שלש שנים ושלושה ירחים, ואחריו (ספר ו, פרק ד, ה-ח)

[ח ר ב ן בית שני ומנינו

הקים הורדוס כהנים גדולים, ומראשית ימיו עד החרבן עברו מאה ושבע שנים, סך-הכל שש מאות וארבעים ואחת שנה וששה חדשים (ולפי גיזה שש מאות וארבעים וארבע שנה וששה חדשים), ומכיון שבמספרים המפורטים — ביהוד כשצרפם המחבר אחר-כך — נחשבו השנים הבלתי-שלמות — לשלמות, יצא סך-הכל גדול קצת מטך-הכל כאן, שהוא שש מאות שלשים ותשע שנה וארבעים וחמשה יום. אם נוסיף על הסכום הבא כאן שבעים שנות גלות בכל (לפי מחשבת המחבר) ונגרע את הכל מסכום אלף ומאה ושלשים שנה ושבעה ירחים וחמשה-עשר יום — ישארו לנו ארבע מאות ועשרים שנה וששה חדשים ימי הבית הראשון. לעמתי-זאת קבע המחבר ב"קדמוניות", י, ה, א, ארבע מאות ושבעים שנה וששה חדשים ועשרה ימים לימי הבית הראשון, ושם, כ, י, ב, הוא מונה מראשית כהנת צדוק (שה, כנראה, מתאים לבנין הבית הראשון) עד חרבן הבית ארבע מאות ששים ושש שנה, ו' חדשים וי' ימים. הנה כיון במנין ימי בית שני חשבון המחבר כאן מסכים עם השבונן ב"קדמוניות" ובמנין שנות הבית הראשון יש הבדל (ועי' בהערה להלן, פרק י).

פרק חמישי (ציור בערת ההיכל — האותות אשר בשרו את החרבן). א. ציור בערת בית-המקדש הוא נאדר ואים כאחת. מן הראוי להביא גם את דברי דיון קסיוס על גבורת היהודים בבית-המקדש; היהודים השגרו להם לאשר גדול אם יפלו במלחמה לפני ההיכל ובעד מקדשם. על-כן התיצבו בני העם למטה בחצר, והברי המועצה (הסנהדרין) על המעלות, והכהנים בהיכל הפנימי. ואף כי מספרם היה קטן מאד למוט השונאים הרבים והעצומים, בכל-זאת לא נכנעו עד אשר היה חלק ההיכל למאלכת אש, ואז קפצו בכל לבם ונפשמ על צור חרבות שונאיהם, וקצתם המיתו איש את אחיו וקצתם הטילו עצמם לתוך האש, וכלם חשבו כי אין זו מיתתם, רק אשר וברכה, בהקברם תחת חרבות היכלם" (דברי ימי רומא, ס"ו, ו). לוחמי-החרות מהרו לברוח דרך האולמים אשר בדרום ובדרום-מערב ורבים מהם בקעו להם דרך בין שורות הרומאים ונמלטו אל העיר. — לעמתי נהרו גם יהודים רבים מן העיר אל המקדש לכבות את הבערה ולחרף את נפשם בעד ההיכל, ועל-פי זה מתבאר מספר ההרוגים, שאמנם לא הודיע אותו יוסיפוס באפן מדויק, אולם הרבה בו בתמונת-הפרזה. — בלגה הוא המשמר הידוע, שנענש משום מעשה שהיה (משנה ספח, סוף פרק ה, ועי' בתוספתא ספח, סוף פרק ה, ובבבלי, דף ג"ו, ע"ב). — ב, האולם הנשאר לא נתבאר אם הוא המזרחי או הדרומי של החצר התיצונה. המעשה בנביא-השקר מסמן את תקף האמונה המשיחית, שלא זוה גם ביום חרבן הבית. — ג, בפרשה זו מספר לנו המחבר על-דבר שורה של מופתים, "בשמים ובארץ" (על-פי יואל, ג, ג), שקדמו ליום-הדין הגדול (בספרות המשנה אנו רואים יחס של בטול לאמונה במופתים ובאותות, על יסוד ירמיה, י, א, אולם מכל-מקום היתה האמונה בהם הזקה בקרב העם. (השנה את המשנה של ברכות, פרק ט, וגמרא סם). גם אצל הרומאים — לרבות הסופרים המשפחים שבהם — היתה האמונה במופתים (prodigia, omina) מפתחת מאד, ויוסיפוס עשה כאן מטעמים לקוראיו כאשר אהבו, וגם טציטוס השתמש בדבריו והעתיק ספור מופתים אחדים (היסטוריות, ה, י"ג). רב המופתים הם הופעות טבעיות היוצאות מגדר הרגיל, שהודיע המחבר את זמנן בדיוק, ומכאן ראינו, כי הדברים שהנגה טעלה בליע ח ניסן (שנת תתכ"ח או תתכ"ט) רשמו הרואים את השעה מובן, כי וההיכל כמו בעצם יום בהיר, יש הפרזה גדולה, אולם ההופעה (הפינוקן) בודאי היא מעשה שהיה, וכמו-כן המעשה, כי פרה אחת (הרה), שהולך איש אחד להקריבה לזבח, המליטה כבש בחצר בית ה' (כך צריך להיות במקום "עגל", שבא בטעות בפנים), בודאי גוסד על זה בלתי-רגילה (עבר שהיה במראהו דומה לכבש). המעשה בשער הקדים, (ספר ו, פרק ד, ה, פרק ה, א-ג)

שהעתיק אותו גם טציטוס, הזכיר בבריתא בין שאר מופתים: „ארבעים שנה קדם הרבן הבית לא היה גורל עולה בימין, ולא היה לשון של זהרית מלבין, ולא היה נר מערבי דולק, והיו דלתות ההיכל בפתחות מאליהן, עד שגער בהם רבן יוחנן בן זכאי, אמר לו: היכל, היכל, מפני מה אתה מבעית עצמך? יודע אני בך שסופך עתיד להחרב, וכבר נתנבא עליך זכריה בן עדוא: פתח לבנון דלתוך ותאכל אש בארזיך” (יומא, פ”ט, ע”ב). ההופעה הטבעית של כ”א אֵיך נתנה ענין רב לחוקרים לענות בו; כמוכן, קסט דמיון הרבים את המראה הזה מאד. המעשה בישוב בן חנניה, שהיה משועב לאותו דבר, לא נמצא בספרות תנ”ך וגרץ בקש לסמוך אותו אל מאמר אבא יוסף בן חנין (או: יוחנן) איש ירושלים: אוי לי מבית-ביתוס וכו’ (תוספתא מנחות, י”ג; בבלי פסחים, נ”ז, ע”א), ואין הנדון דומה לראיה. הוא החל לקרא את דברו בחג הספות תתכ”ג (סז למנין א”ה) והמספר שבע שנים והמשה חדשים אינו מתאים כל-צרכו, כי מצור ירושלים החל ז שנים וששה חדשים אחרי סכות תתכ”ג, ואולי יש לתקן: שבעה חדשים. — ד. אין אנו יודעים את מקור הנבואה, שעתיד ההיכל (והעיר) להחרב כשיהיה המקדש רבוע. הנסיון לסמוך את הדבר על כתובים יודעים לנו לא הצליח, — כנראה, השתמש יוסיפוס בספרות (גנזוח) ובמדרשים שלא הגיעו לידינו. דברי יוסיפוס, כי היהודים חשבו, שהימים ההם אינם אלא ימות המשיח (זהו פרוש הדבר: כי בימים ההם יקום מארצם מלך בכל העולם), נעתקו גם בספר „היסטוריות” של טציטוס (ה, י”ג), וגם הוא סמך את הנבואה לעליית אספטינוס. מספרות האונגליון רואים אנו, כי גם סמוך למות הורדוס חשבו היהודים, שהגיעה שעת לדת המשיח. — סויטוניוס כתב (חיי אספטינוס, ד): „בימים ההם פשטה בכל המזרח דעה ישנה ומחזקה, כי עוד מעט יבשבו יוצאי יהודה את ממשלת העולם; ואת הנבואה הזאת, שנאמרה על הקיסר הרומאי, כאשר הוכיח טופה על תחלתה, תפשו היהודים לעצמם ומרדו ברומאים.”

פרק ששי. א. הכהנים שברחו אל קיר ההיכל עמדו במקום ההוא, כנראה, עד י”ד או ט”ו באב, ואחר-כך ירדו אל טיטוס והוא צוה להרגם, וכל החוקרים ראו בדבר הזה בצדק אכזריות גדולה. — ב. המקום שעמדו עליו המורדים היה מעבר לגשר טירופיון המחבר את המקדש עם העיר העליונה, בקרבת הגזית (קסטוס). טיטוס קרא באזני המורדים תוכחת מוסר על מעשיהם הראשונים, שהחרידו את הרומאים ממנוחתם וגרמו להם מלחמה קשה והביאו לידי חרבן המקדש, והציע להם למסור את-עצמם בידו בלי שום תנאי, ואפילו לא הבטיח לפטר מענש את ראשי התייבים. — ג. המורדים לא יכלו לקבל את התנאים שהציע טיטוס, כי רבים מהם היו צפויים לענש-מות, ועל-כן דרשו מטיטוס, שיצעה להם מה שהציע כבר אחרי כבוש הבירה (למעלה, פרק ב), אך טיטוס מצא, כי התנאים האלה אין להם ערך אחרי חרבן הבית. טיטוס צוה לשרוף את העיר אשר מחוץ להומת העיר העליונה, ואנשי-הצבא שרפו את בית-המועצה, כנראה, בקרבת בית-המקדש, והשרפה הזאת נעשתה הארכיון, שנמצאו, כנראה, בקרבת בית-המקדש, בצד דרום-מערב. והשרפה הזאת נעשתה ביום המחרת; ובפרק הבא, פרשה ג, המשיך המחבר את ספור המעשה. — ד. על-דבר בני איזוס מלך חדיב (ב, קדמלניות), כ, ד, ג, מבאר, שכ”ד בנים היו לו והרבה אחים) עין למעלה, ד, ט, י בהערה. רבים מהם נלחמו ליהודים ברומאים ונפלו עכשו אל טיטוס, והוא נתן להם את נפשם לשלל ושלחם לרומי.

פרק שביעי (סוף חרבן העיר התחתונה). א. ארמון המלך הנזכר כאן אינו אלא ארמון הילני מלכת חדיב, שהיה בעיר התחתונה ולא נשרף עוד כליל, או ארמון גרפטי קרובתה (עין לעיל, ד, ט, י), או חצר מוגבו מלך חדיב (למעלה, ה, ו, א). אחרי שברחו משם בני המלוכה וטובי העם, התנמלו המורדים על המון הנשארים, שחשדו בהם, (כפר ו, פרק ה, ג-ד. פרק ו, א-ד. פרק ז, א)

כי הם רוצים לנפול אל הרומאים, והמיתום באכזריות יתרה. המספר (שמונת אלפים ויותר) הוא, כנראה, נפרז. — ב, המורדים נמלטו דרך נחל טירופיון אל העיר העליונה, שהיתה לה, כנראה, גם חומה מצד מזרח. חשוב הדבר, כי גם כאן מספר יוסיפוס על-דבר שבועת המורדים, שלא להפגז לרומאים לעולם. מפני-זה לא הסגירו את-עצמם בידי השונאים עד הקץ. — ג, מנהרות רבות נמצאו מתחת לאדמת ירושלים, ובמשנה פרה, ג, ב, כתוב: חצרות היו בירושלים בנויות על-גבי סלע ותחתיהם חלול מפני קבר התהום.

פרק שמיני (כבוש העיר העליונה). א, גם אחרי כל הפרענויות הרבות לא נואשו עוד המורדים לגמרי ונלחמו בגבורה, ולפיכך לא נועזו הרומאים לכבוש את העיר העליונה עם מצודותיה הבעורות בטערה ובחרו להתמהמה שמונה-עשר יום עד אשר ישפכו סוללות על העיר. רק עשרה ימים אחרי שרפת ההיכל נגש טיטוס לעבודת הסוללות. סוללה אחת הוקמה, כנראה, מצד הרה-הבית כנגד הגזית והגשר. מגדל שמעון הוזכר פה בפעם הראשונה, וכנראה הגן על העיר העליונה כנגד אנשי יוחנן, שהצו עליה מהרה-הבית, והיה לפי זה מדרום-מערב להרה-הבית בקרבת הגזית — יתר הסוללות נבנו ממערב, בקרבת מקום הסוללות הראשונות, שהשחית אותן לפני שמעון בן גיורא. — ב, יעקב בן סוסא הוא מנהיג האדומים, שהוזכר למעלה, ה, ו, א ובשאר מקומות. — ג, את אזרחי ירושלים אשר נפלו אל הרומאים משפחות משפחות, במספר ארבעים אלף איש, לא כלל כנראה המחבר במספר השבויים (להלן, ט, ג). ואולי המספר הזה נפרז. על-כבר-פנים לא יכלו או לא רצו המורדים עוד לשמור על מוצאי העיר — אם הצליחו המוגנת רבים כאלה להמלט, ודברי המחבר, שה"עריצים" לא נתנו על צאת מן העיר לגמרי, הם נפרזים. — ד, יש לחשוב, שפרכת-השרת נשרפה עם ההיכל, והפרכת שמטר הכהן הנוכח כאן בידי טיטוס היא פרכת אחרת, שנשמרה באוצר ההיכל לשעת הצורך. לפי מסרת המשנה (שקלים, ה, ה) נעשו שתי פרכות בכל שנה. — ה, המחבר לא ספר מאיזה צד הבקיעו הרומאים את החומה, וגם לא באר את שמות המגדלים שנמצאו שם העריצים וברחו משם. כבוש העיר היה ביום השביעי לאול' תת"ל (70). והעיר בערה כל הלילה והיום הבא (ח אלול).

פרק תשיעי. א, המגדלים שהשאיר טיטוס לפלטה הם פצאל, הפיקוס ומרים, כמבאר להלן, ז, א, א. — "השבויים" — אלה הם האנשים, שלא הקדימו לברוח אל הרומאים ונפלו בידם אחר כבוש העיר, וטיטוס עשה בהם כטוב בעיניו. — עזרת אנשים נצלה משרפת ההיכל ועכשו נעשתה למאסר כשביל השבויים. אפשר, כי רבים לא נגעו בלחם הרומאים, שהיה טמא בעיניהם, ומה גם במקום הקדוש שנאספו בו, — עד שגזעו מהם ברעב אחד-עשר אלף איש! — ג, "בכל עת המלחמה", כנראה, במלחמה על ירושלים (מספר שבויי הגליל ועבר-הירדן ויתר ארץ יהודה לא עלה בהשבון כאן). — כמובן מספר המתים — מאה ועשרה רבוא, מלבד הפליטים והשבויים, — הוא נפרז קצת (לפי דברי טציטוס — היסט' ה, י"ג — היה מספר כל הנצורים בירושלים שש מאות אלף). המעשה המספר כאן על-דבר מנין היהודים בשעת עליה לרגל בחג המצות נמצא גם בבריתא: "פעם אחת בקש אגריפס המלך לידע כמה מנינם של אוכלוסין. אמר להן לכהנים: הפרישו לי כוליא אחת מכל פסת ופסת! הפרישו לו שש מאות אלף זוגות של כוליא כפלים כיוצאי מצרים, ואין כל פסת ופסת שלא היו עליו [יותר] מעשרה מניוין, חוץ ממי שהיה בדרך רחוקה או טמא" (תוספתא פסחים, פרק ד), ועל-פי נוסחה אחרת אמר אגריפס לכהן-גדול: תן עיניך בפסחים, ונטל כוליא מכל אחד (פסחים, ס"ד, ע"ב). אגריפס זה הוא בליספס אגריפס השני, שמטר את בקשת צטיטוס גלוס לכהן הגדול. כמובן המספר שבבריתא — וגם מספר יוסיפוס, הקטן הרבה מן הראשון, — הוא נפרז מאד. — ד, יוחנן פנה "כדל שואל" אל הרומאים לבקש רחמייהם — (ספר ג, פרק ז, א — ג, פרק ה, א — ה, פרק ט, א — ד) [כבוש העיר העליונה וחרבנה

בזה חלל את השבועה הנתונה ברגע האחרון, הוא לא מצא די אמן בלבו לנפול על חרבו כמעשה אלעזר בן יאיר — ונדון למאסר עולם.

פרק עשירי (תולדות ירושלים בקצרה). בדגרו כמה פעמים נכבשה ירושלים, שכה המחבר את כבוש יהואש מלך ישראל (מלכים ב' י"ד, י"ג) ואת כבוש נבוכדנאצר הראשון (שם, כ"ד, י"ג) ואת כבוש תלמי הראשון מלך מצרים (קדמוניות, י"ב, א; נגד אפיון, א, סוף פרשה כ"ב) ועוד. — אין לדעת אם מצא המחבר מדרש לפניו, כי מלפני צדק היה בונה ירושלים, ועל־ידו נקראה העיר שלם בשם ירושלים („שלם הקדושה" או „שלם של הפנהה"), או חדש את הדבר על דעת עצמו. המספר ארבע מאות ושבעים ושבע שנה וששה חודשים מזמן כבוש דוד עד חרבן בית ראשון, בהתאם למספר הקודם, שחרבן העיר היה אחרי אלף תס"ח שנה וששה חודשים לבנינה, מראה, כי כבש דוד את העיר בתשע מאות וכ"א שנה לבנינה, אולם משני המנינים הבאים אחר־כך — אלפים וקע"ו שנה לבנין העיר, שהן אלף וקע"ט שנה לכבוש דוד, יוצא, כי עברו בין בנין העיר ובין כבוש דוד, על דעת יוסימוס, תשע מאות וצ"ח שנה. מכאן ראה, שצריך לתקן אחד המספרים וזהו המספר תע"ו שנה וששה חודשים — ובמקומו לכתוב ארבע מאות ושבעים שנה וששה חודשים (אמנם זהו המנין שמדד בו המחבר את זמן בית ראשון ב"קדמוניות", י, ה, ה, וכנראה ערבב שם את ירושלים בבית־המקדש). ואם נגרע מזה ת"כ שנות הבית הראשון, על־פי חשבון המחבר למעלה, ד, ה, יוצא, כי כבש דוד את ירושלים ג שנה קדם בנין המקדש, לאמר, שהשב המחבר את כל מלכות דוד עם עשר שנות שלמה הראשונות לארך הזמן מבנין ירושלים עד גמר בנין המקדש, בעוד אשר בשמואל ב, ה, ו, כתוב, כי רק צ"ג שנה מלך דוד בירושלים. אמנם טעות זו מוכנה — בין החרבן הראשון ובין החרבן השני עברו, לפי חשבונו של המחבר כאן, אלפים וקע"ו שנה פחות אלף תס"ח שנה וששה חודשים, היינו, תש"ח שנה וששה חודשים, ואם נגרע מזה שבעים שנות הגלות הראשונה — ישארו לנו תרל"ח שנה וששה חודשים, וזהו פחות חצי שנה ומ"ה יום ממספר ימי הבית השני — למעלה, ד, ח — אם כן, יש בזה טעות קלה. — מובן, כי כל החשבונות האלה אינם אלא על חוקתו של המחבר, וחוקרי ההיסטוריה לא ימצאו בהם חמץ.